

СУБ'ЄКТИ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ХТО ВПЛИВАЄ НА КОГО

У статті розглянуто науковий доробок західних науковців у такій специфічній галузі функціонування громадської думки як міжнародні відносини, та проаналізовано їх з урахуванням реалій пострадянського простору. Також досліджено міжсуб'єктні відносини, взаємовплив суб'єктів громадської думки на її формування та функціонування у сфері міжнародних відносин. Крім виявлення варіантів взаємодії, розглянуто типи елітарних суб'єктів громадської думки за ставленням до думки інших суб'єктів громадської думки.

Посилання на світову чи державну громадську думку у сфері міжнародних відносин є досить частими, однак дослідження на цю тематику чи то моделі формування та функціонування громадської думки у сфері міжнародних відносин, особливо у вітчизняній соціології, є досить рідкісними. Це пов'язано передусім із тим, що предмет міжнародних відносин є мультидисциплінарним, таким, що перебуває на перетині соціології, політології, історії тощо. Як радянські, так і сучасні українські та російські вчені не розглядають громадську думку в міжнародних відносинах окремо, більшість соціологів торкається її лише побіжно, відносячи до проявів загальної громадської думки, інколи навіть не розподіляючи за суб'єктами формування. Тому метою нашої статті є висвітлення наукового доробку західних дослідників громадської думки у сфері міжнародних відносин; безпосереднім же завданням можна визначити аналіз західних досліджень з урахуванням українських реалій.

Аналіз процесів формування, функціонування та розвитку громадської думки в умовах сьогодення (особливо у суспільствах, що трансфор-

муються, до яких належить і Україна) не можна зводити до простого перенесення подібних процесів із західної практики чи то сліпо копіювати теорії минулого. Потрібно визначити ті специфічні умови, в яких громадська думка та її суб'єкти існують нині. Такі умови, обставини, особливості й буде проаналізовано нижче. Крім того, будуть вивчені та проаналізовані вже розроблені моделі та схеми взаємодії між суб'єктами громадської думки в специфічних сферах функціонування громадської думки, зокрема в міжнародних відносинах та електоральних взаємовідносинах. Адже, як можна побачити далі, подібні моделі можуть бути успішно використані для пояснення механізмів взаємодії елітних, масоподібних та корпоративних суб'єктів громадської думки.

Практичним прикладом взаємовпливу елітних та масоподібних суб'єктів громадської думки є сфера міжнародних відносин. Так, зокрема, дослідженнями формування та функціонування громадської думки в царині міжнародних відносин займалися такі вчені, як У. Ліпман і Г. Моргентгау. Соціологи доводять існування кореляції

між громадською думкою та міжнародною політикою, а відтак і кореляції між змінами в громадській думці та міжнародних відносинах і навпаки [1, 142]. Певна частина наукових праць присвячена аналізу міжсуб'єктних відносин - еліт, корпорацій та масоподібних суб'єктів. Для аналізу цих взаємовідносин використовувався як історико-порівняльний аналіз, так і метод інтерв'ювання офіційних осіб з американської державної адміністрації, представників еліти, які приймали рішення в міжнародній політиці [1, 142].

Низка досліджень, проведених у різний час різними дослідниками, виявила кілька можливих варіантів взаємовпливу громадської думки та міжнародних відносин, які можна згрупувати у такі категорії:

- Вплив-примус (Л. Кусніц, 1984; Т. Ріссе-Каппен, 1991; Р. Пейн, 1994. Дослідження показали вплив громадської думки на дії та рішення американських політиків щодо Китаю в 1949—1979 рр., коли елітарні суб'єкти дослуховувалися до думок інших через страх поразки на виборах. Таким чином, громадська думка обмежувала дії та рішення державної еліти в міжнародних відносинах до певних кордонів, також впливаючи на формування коаліцій між елітарними групами.

- Ситуаційний вплив (Т. Грехем, 1989, 1994; Л. Якобс та Р. Шапіро, 1993. Ситуаційний вплив, як видно з назви, здебільшого проявляється в певні моменти (часові, просторові та ін.), а також залежить від наявності узгодженої, консенсусної думки у площині функціонування громадської думки. Підтримка програми Р. Рейгана СОІ («Зоряні війни») варіювалася від однієї фази програми до іншої. Зацікавленість президента Л. Джонсона у результатах політичних досліджень та побудовування на них відповідної стратегії дії з іншими суб'єктами залежала від електорального циклу та політичних обставин.

- Змішаний вплив (Дж. Мофет, 1985; Р. Сомбель, 1993). Дж. Мофет у дослідженні угоди про Панамський канал дійшов висновку, що адміністрація президента Картера не тільки не сприяла підтримці цієї угоди з боку масоподібних суб'єктів громадської думки, а й стояла на заваді цієї угоди. Вплив громадської думки зумовив також обмеження фондів підтримки нікарагуанським контраст. Під час інших досліджень було зафіксовано, що громадська думка масоподібних та корпоративних суб'єктів має вплив на дії та рішення певних членів еліти, але водночас не має жодного впливу на інших. (Детально про типи представників еліт йтиметься далі.) Крім того, інколи вплив громадської думки на рішення

елітарних груп у сфері міжнародної політики був лише одним фактором із кількох, як, наприклад, у рішенні про евакуацію американських морських піхотинців з Бейрута. Також змішаний вплив можна виявити у рішенні радянської влади вивести війська з Афганістану у 1989 р.; також рішення російської влади припинити першу війну в Чечні у 1994 р., коли негативне ставлення масоподібних та певних корпоративних суб'єктів громадської думки до цих війн було одним із факторів, що вплинули на рішення.

- Недостатній зв'язок між громадською думкою та політикою (Р. Шапіро, Л. Якобс, 1994). Негативна кореляція між громадською думкою та політичною була зафіксована лише в одному дослідженні, коли президент США Л. Джонсон безрезультатно намагався сформувати позитивну громадську думку щодо війни у В'єтнамі, а громадська думка різних суб'єктів марно намагалася впливати на прийняття рішень елітою. Також, на мою думку, за подібний приклад може слугувати ситуація в СРСР на початку 1980-х рр. щодо війни в Афганістані. Громадська думка масоподібних суб'єктів була налаштована проти війни, але не могла впливати на рішення еліти; елітарні ж групи марно намагалися повернути ці думки на підтримку війни. (Хоча не слід забувати і про те, що певний час навіть згадування про цю війну було суворо забороним, що, зрозуміло, не сприяло консенсусу думок різних суб'єктів громадської думки.)

Як можна побачити з вищенаведених результатів, різні дослідження виявляють різний ступінь взаємовпливу між громадською думкою та думкою еліти (а відтак і дії) - від повного впливу масоподібних та корпоративних суб'єктів громадської думки на формування рішення еліти, до відсутності взаємовпливу між цими суб'єктами. Від чого ж можуть залежати подібні варіації у результатах досліджень, проведених у різний час різними науковцями? Багато що залежить від типу елітного суб'єкта громадської думки, від ставлення елітарного суб'єкту до думки інших та можливості врахування думки іншого у прийнятті рішень. Так, можна виділити 4 типи елітарних суб'єктів громадської думки (за ставленням до думки інших суб'єктів): делегат, прагматик, виконавець, охоронець [1, 145] (див. таблицю).

Делегати сповідують бажаність як впливу громадської думки на систему прийняття рішень у галузі міжнародних відносин, так і громадської підтримки таких рішень. *Делегати* можуть розглядали себе як речників громадської думки інших суб'єктів. Використання думок інших суб'єктів процесу міжнародних відносин має

Таблиця. Типи елітарних суб'єктів громадської думки

Чи бажаний вплив громадської думки на прийняття рішень в міжнародних відносинах?	Чи потрібна публічна підтримка		
		Так	Ні
Так		Делегат	Виконавець
Ні		Прагматик	Охоронець

охоплювати великий обсяг даних з точки зору публіки та корпоративних суб'єктів до того чи іншого питання міжнародних відносин для визначення меж прийняття рішень; водночас обраний варіант рішення повинен мати підтримку після імплементації.

До *виконавців* відносяться представники еліти, які виконують завдання для інших, нижній щабель еліти. Вони вважають вплив громадської думки інших суб'єктів бажаним у сенсі обмеження варіантів дій та рішень, але для досягнення успіху громадська думка явно не потрібна. Це виявляється у тому, що якщо думки з певної проблеми не існує або вона невідома *виконавцю*, то ця людина буде спиратися на власні судження, адже для неї активна публічна підтримка рішень і дій громадською думкою не є потрібною. Отже, для виконання своєї ролі *виконавцям* потрібно тільки знати результати опитувань, досліджень думки різних масоподібних та корпоративних груп для формування та втілення власного рішення. Виконавця не цікавить реакція громадської думки на його рішення, громадська думка потрібна лише на стадії формування рішення.

Прагматики є протилежним до виконавців типом - підтримка їхніх рішень громадською думкою є потрібною, але вплив на формування та планування подібних рішень і дій небажана. Г. Моргентау стверджував, що державні діячі в демократичних країнах мають підтримувати баланс між політикою, яка диктується національними інтересами й обставинами, та необхідністю мати громадську підтримку [1, 146]. *Прагматику* потрібно вести за собою публіку, здобувати визнання своїх рішень громадською думкою. Якщо ж громадська думка не підтримує проекти *прагматика*, тоді це може обмежити вибір можливих варіантів рішень і дій.

Охоронці не вважають за потрібне консулюватися з іншими щодо сприйняття громадської думки і водночас їх не цікавить можлива підтримка чи несприйняття громадською думкою їхніх рішень. *Охоронці* вважають себе самодостатніми експертами, які мають право одноосібно діяти в межах національних інтересів. Як зазначав У. Липман, «Люди обирають уряд. Вони можуть підтримувати чи не підтримувати його

рішення. Вони можуть його повалити. Але вони не можуть керувати урядом. Маса не може управляти» [1, 147].

Звичайно, вищенаведені типи елітарних суб'єктів слід розглядати виключно в контексті ідеальних типів, конструктів, які допомагають визначити типові моделі ставлення елітарних суб'єктів громадської думки до ідей, проголошуваних та підтриманих іншими суб'єктами - масоподібними та корпоративними. Крім того, типи елітарних суб'єктів з тотальним прийняттям громадської думки - делегати, чи то тотальним неприйняттям - охоронці - є маргінальними навіть з точки зору ідеальних типів. Адже дуже важко знайти представника еліти, який повністю дослухається до думки інших як у прийнятті рішення (обмеження варіантів), так і в отриманні кінцевого результату (схвалення). Не можна повністю врахувати всі варіанти, що їх пропонують різні масоподібні та корпоративні групи. Якщо наводити приклад з Україною, то не можна одночасно інтегруватися в Європу, Росію та залишатися при цьому позаблоковою державою з руху неприєднання - адже завжди знайдеться група, яка підтримає інший напрямок руху в міжнародній політиці. Також важко знайти представника елітарних суб'єктів громадської думки, який повністю не враховує громадську думку при формуванні рішення чи принаймні не прогнозує реакції громадської думки. Мабуть що єдино можливими суспільствами, де представники типу охоронців є не винятком, а радше правилом - це тоталітарні суспільства, де підтримка починів вождя (партії) майже завжди прямує до 100%. У суспільствах європейської демократії типи охоронців є винятком; за логікою, в демократичних суспільствах мали б переважати представники типу делегатів, але в реальному житті еліта послуговується або принципами корпоративності та професійності, до яких громадська думка не має жодного стосунку, або не вважає за потрібне дослуховуватися на певних етапах до голосів інших у силу свого привілейованого становища як еліти.

Можна також додати ще кілька моделей дій елітарних суб'єктів при формуванні громадської думки, здебільшого у масоподібних суб'єктів

(і не тільки в галузі міжнародних відносин). Так, у процесі споконвічної боротьби та зміни еліт, про яку писав Парето, для певних елітарних та інколи корпоративних груп початкова підтримка дій або проектів громадською думкою масоподібних суб'єктів є одним з елементів стратегії у боротьбі за «місце під сонцем» у владній еліті під час розподілу важливих ресурсів. Навіть за наявності однієї еліти в суспільствах авторитарного чи то тоталітарного типу, певна підтримка, принаймні формальна на рівні сателітних масоподібних груп чи окремих її представників, має бути; в такому разі громадська думка (звісно, спотворена) виконує функцію зв'язку між елітними, корпоративними та масоподібними групами, створює ілюзію монолітності суспільства та режиму. Інша функція - пропаганда та PR суспільного устрою, ладу, провідної ролі еліти, створення іміджу через пропаганду турботи елітарних суб'єктів про свій народ. Якщо повернутися до сегменту міжнародних відносин, то численні радянські «визвольні» походи 30-40-х рр. були інспіровані заявами про підтримку «робочого уряду» тієї чи іншої країни, який покликав на допомогу Червону Армію. Тому думка про необхідність допомоги братнім народам Західної України та Білорусі у 1939 р., Прибалтики, Фінляндії, Буковини у 1940 р. навіювалася масоподібним суб'єктам для успішного схвалення подібних заходів та, відповідно, високого рівня підтримки політики, ідеології, бойового духу військ. Подібними методами в 1956 та 1968 рр. поширювалася думка про необхідність придушення антирадянського заколоту в Угорщині та Чехословаччині, відповідно, та повернення цих країн у лоно соціалістичного табору.

Іншим дієвим заходом є намагання елітарних та певних корпоративних груп добитися підтримки своїх дій з боку громадської думки наприкінці їх. Здебільшого таке відбувається у разі необхідності врятувати проекти, продовжити їх дію чи то розподілити відповідальність між собою та всім суспільством (народом, етнічною групою). Так, Сполученим Штатам довелося витратити безліч зусиль та ресурсів на бодай уявну підтримку американським суспільством війни у В'єтнамі (переважно після 1968 р.); необхідність підтримки афганської війни радянським суспільством під час перебудови (1985-1989); російській еліті для підтримки ведення бойових дій у Чечні знадобилася підтримка населення Росії (період, який тепер називають другою чеченською війною, з 1999 року).

Дещо з іншої позиції досліджується взаємодія масоподібних та елітарних суб'єктів громад-

ської думки в праці Т Ріссе-Каппена [2]. В рамках міжсуб'єктної взаємодії він виокремлює плюралістичний підхід, «знизу вверху», за якого загальна масова думка має значний та чіткий вплив на процес формування рішень елітою в галузі міжнародних відносин, тобто еліти наслідують модель дій, нав'язвану масоподібними суб'єктами. Інший, більш популярний і поширений підхід, «зверху вниз», пов'язаний із поняттям «владної еліти» Ч. Р. Мілса та реалістичним підходом у соціологічних підходах міжнародних відносин (Г. Моргентау, Р. Арон та ін.). Попри обмеженість дослідження сферою міжнародних відносин, Т. Ріссе-Каппен виносить на розгляд низку питань, що стосуються функціонування громадської думки в цілому та її суб'єктів.

Так, у дослідженнях елітних та масоподібних суб'єктів громадської думки, еліти та маси часто розглядаються як унітарні суб'єкти. Проте, на думку Т Ріссе-Каппена, слід розрізняти:

- масову громадську думку;
- публіку загального інтересу (*attentivepublic*), із загальним інтересом у політиці;
- публіку специфічного інтересу (*issue public*), яка більше уваги приділяє специфічним питанням [2, 482].

Подібний підхід, на мою думку, є подальшим розвитком концепції публіки Ю. Габермаса та Е. Ноель-Нейман.

Інша помилка, якої часто припускаються дослідники процесів громадської думки, спрощуючи дослідження, як зазначає Т. Ріссе-Каппен, полягає в ігноруванні того факту, що різні групи впливу (різні типи елітних та корпоративних суб'єктів, громадська думка в цілому) по-різному впливають на процес прийняття рішень та чинять неоднаковий вплив на різних етапах прийняття рішень. Вплив може здійснюватися безпосередньо на вибір мети та завдань дій, звужувати чи розширювати спектр рішень. Вплив може бути опосередкованим через вплив на формування коаліцій поміж елітними та корпоративними групами, посилення чи ослаблення позицій тієї чи іншої політичної сили чи окремих представників еліти [2, 482-483]. За даними досліджень, саме непрямий, опосередкований вплив громадської думки на процеси прийняття рішень та обмеження чи розширення варіантів дій еліти є більш ефективним і поширеним. Підтримка громадської думки має найважливіше значення для громадських організацій, публіки в імплементації їхньої політики, думок та рішень на рівні всього суспільства, де без підтримки масової громадської думки можна хіба

що мріяти про боротьбу із елітними суб'єктами громадської думки [2, 510].

Крім того, на думку Т. Ріссе-Каппена, не можна вважати, що громадська думка та її суб'єкти діють однаково в різних суспільствах, оскільки певні дії в одних суспільствах можуть мати відмінні наслідки в інших. Серед факторів, що впливають на подібні відхилення від загальної моделі, є соціальні інституції. Дія соціальних інституцій різниться у «сильних» та «слабких» суспільствах, причому в «слабких» суспільні інституції є фрагментованими та, відтак, відкритими для впливу суб'єктів громадської думки, у «сильних» же суспільствах інституції мають певну автономію у впровадженні дій та рішень [2, 482-485]. Це зауваження є цілком слушним, адже йдеться не про різні моделі функціонування громадської думки та її суб'єктів у різних суспільствах, а про вплив культуральних, політичних і соціальних факторів на *наслідки* впливу

громадської думки та її суб'єктів на суспільство. Звичайно, подібні обставини були і будуть впливати на особливості громадської думки в певному суспільстві, яка, однак, функціонує за певними моделями, спільними для подібних типів суспільств.

Отже, за результатами аналізу вищенаведених теорій можна зробити висновок про необхідність подальшого глибокого ознайомлення із теоріями західних науковців у галузі громадської думки. Теорії та моделі, що розроблені для використання в «галузевій» громадській думці, як у випадку із громадською думкою у міжнародних відносинах, можуть бути успішно використані для пояснення процесів в інших сферах функціонування громадської думки. Крім того, такі моделі та теорії можуть і мають бути застосовані для аналізу громадської думки, її суб'єктів, їх формування та функціонування в українських реаліях.

1. Douglas C. Foyle. Public Opinion and Foreign Policy: Elite beliefs as a Mediating variables // International Studies Quaterly.- 1997.- Vol. 41,- P. 141-169.

2. Thomas Risse-Kappen. Public Opinion, Domestic Structure, and Foreign Policy in Liberal Democracies // World Politics.- 1999.- Vol. 43,- P. 479-512

A. Panchenko

PUBLIC OPINION SUBJECTS IN THE AREA OF INTERNATIONAL RELATIONS: WHO INFLUENCES WHOM?

The scientific studies of the western researchers in such specific area as public opinion in international relations are discussed in the article; the analysis is done taking the evidence and samples of post-soviet countries realities. The following issues are analyzed: the interrelations between mass and elite, the influence of the mass and elite public opinion on the formation of the public opinion in international relations. Other issue to have been analyzed is the types of the elite public opinion holders, their interrelations with the public opinion holders.